

บทที่ 7

บทสรุปและข้อ เสนอแนะ

สรุปการศึกษา

จากการศึกษาเรื่อง "ภาวะผู้นำและการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ในชุมชนแออัดกับการมีส่วนร่วมทางการเมือง : ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนแออัดในเขตเลือกตั้งที่ 2 กรุงเทพมหานคร" ตั้งแต่บทที่ 1 จนถึงบทที่ 6 ตามลำดับมา โดยเน้นการศึกษาเพื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของสามตัวแปรสำคัญ คือ ภาวะผู้นำ (leadership) ในชุมชนแออัดกับการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ต่างา (exchange interests) และการมีส่วนร่วมทางการเมือง (political participation) ว่ามีความสัมพันธ์ เป็นไปในลักษณะใด, มีผลต่อการมีส่วนร่วมการเมืองตามระบอบประชาธิปไตยอย่างไรนั้น

โดยผลสรุปของการศึกษาดังกล่าวในชุมชนแออัด เขตเลือกตั้งที่ 2 กรุงเทพมหานคร ซึ่งประกอบด้วย 5 เขตการปกครอง คือ เขตพระนคร, เขตบึงมปราบศัตรูพ่าย, เขตปทุมวัน, เขตสัมพันธวงศ์และเขตบางรัก พบว่า มีระดับเรียงความสำคัญจากมากไปหาน้อย ดังนี้

1. ผู้นำในชุมชนแออัดดังกล่าวมีการกระจายอยู่ในเกือบทุกกลุ่ม กล่าวคือ ผู้นำอยู่ในระดับกลาง, ระดับต่ำ, ระดับสูงตามลำดับ
2. เพศชายมากกว่าเพศหญิง
3. เศรษฐกิจอยู่ในระดับปานกลาง ต่ำ และสูง ตามลำดับ
4. วัยของผู้นำ อยู่ในระดับสูงอายุ, วัยกลางคน และวัยหนุ่มสาว โดยเฉลี่ยแล้วใกล้เคียงกัน

เคียงกัน

5. ศาสนาของผู้นำ โดยส่วนมากจะนับถือศาสนาพุทธ
6. การศึกษาของผู้นำ ส่วนมากจะเป็นผู้ที่มีการศึกษาค่ำ, ระดับกลาง และระดับสูงตามลำดับ
7. อาชีพของผู้นำ ส่วนมากจะอยู่ในระดับกลาง, ระดับต่ำ ส่วนระดับสูงค่อนข้างน้อย
8. ระยะเวลาการอยู่ในชุมชนของผู้นำ ส่วนมากจะอยู่ในชุมชนมากกว่า 20 ปี มากกว่าไม่เกิน 20 ปี แต่แตกต่างกันเล็กน้อยเท่านั้น

แต่อย่างไรก็ตามการกระจายของภาวะผู้นำดังกล่าว สามารถนำมาจัดกลุ่มได้ 3 กลุ่ม คือ ภาวะผู้นำระดับต่ำ ระดับปานกลาง และระดับสูง โดยพบว่า ลักษณะภาวะผู้นำจะอยู่ในระดับใดขึ้นอยู่กับสถานภาพทางด้านเศรษฐกิจ จำนวนอายุที่มาก ระดับการศึกษา และระยะเวลาที่อยู่อาศัยนานกว่า 20 ปี เป็นปัจจัยที่สำคัญ

จากลักษณะภาวะผู้นำดังที่ได้แจกแจงมาข้างต้น เมื่อพิจารณาร่วมกับความคิดเห็นเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ และการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองของผู้นำในชุมชนแออัดแล้ว พบว่า ภาวะผู้นำมีความสัมพันธ์กับการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ต่างๆ ในหลายลักษณะ และมีความสัมพันธ์ต่อการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างชัดเจน แต่มีระดับที่แตกต่างกันไปตามลักษณะของภาวะผู้นำ (leadership) ของผู้นำในชุมชนแออัดแต่ละคนและแต่ละกลุ่ม

ดังนั้น จากผลสรุปของการศึกษานี้ จึงสามารถสรุปได้ว่า ภาวะผู้นำในชุมชนแออัดเขตเลือกตั้งที่ 2 กรุงเทพมหานครนั้น เป็นไปตามบทบาทที่แต่ละคนได้กระทำในช่วงเวลาต่างๆ อย่างต่อเนื่องและไม่ต่อเนื่อง ไม่ได้เป็นสภาวะที่คงอยู่อย่างมั่นคง (stable) ตลอดไป อันเนื่องมาจากสภาพทางเศรษฐกิจ อาชีพ ของแต่ละบุคคลไป แต่พอที่จะกล่าวสรุปได้ดังนี้ บุคคลใดแสดงบทบาทตัวแทนเกี่ยวข้องกับผู้อยู่อาศัยในชุมชน, หน่วยงานราชการ, เอกชน (NGO) และพรรคการเมืองต่างๆ กล่าวคือ เป็นตัวแทนในการประสานผลประโยชน์ให้กับผู้อยู่อาศัยในชุมชน (ตนเอง) หรือเพื่อสาธารณประโยชน์ (ส่วนรวม) ได้มาก บุคคลนั้นก็จะได้รับการยอมรับเป็นผู้นำ (leader) คนหนึ่งของชุมชน ดังนั้นใครมีบทบาทกิจกรรมที่ปฏิบัติงาน, การริเริ่ม, การแสดงความคิดเห็น ฯลฯ มาก ก็อาจจะได้รับการยอมรับมาก และจะเกิดภาวะผู้นำสูง เข้าร่วมกิจกรรมทางการเมืองมากตามไปด้วย ดังสมมติฐานที่ตั้งไว้ กล่าวคือผู้ที่มีภาวะความเป็นผู้นำสูงจะเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองสูงยิ่งในปัจจุบันหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐบาลและเอกชน ตลอดจนพรรคการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กรุงเทพมหานครให้ความสำคัญในการพัฒนาชุมชนแออัดอย่างจริงจัง โดยจะสังเกตได้จากการตั้งศูนย์ประสานงานพัฒนาชุมชนในการติดต่อประสานหรือเป็นศูนย์กลางข้อมูลต่างๆ และตั้ง "งานส่งเสริมและพัฒนาชุมชน" ขึ้น โดยมีระเบียบกรุงเทพมหานครว่าด้วยกรรมการชุมชน พ.ศ. 2528 เป็นหลักในการวางแนวทางในการปฏิบัติงาน ทำให้ชุมชนแออัดมีความสำคัญขึ้น เกิดผู้นำชุมชนที่เป็นทางการที่เรียกว่า "คณะกรรมการชุมชน" มีการให้ความสนับสนุนและพัฒนาทางด้านกายภาพ, สังคม, เศรษฐกิจ, ด้านสุขภาพ, อนามัย และคุณภาพชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีงบประมาณในการให้ความสนับสนุนแต่ละปีงบประมาณ เช่น งบประมาณประจำปี, งบประมาณของสมาชิกสภาเขต (ส.ช.), งบประมาณของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (ส.ส.) และงบประมาณเร่งด่วนต่างๆ ทำให้ผู้อยู่อาศัยใน

ชุมชนแออัดมีความกระตือรือร้นสูง เรียกร้องสิทธิต่างๆ ที่พึงมีพึงได้ต่างๆ มาก เกิดความต้องการ
สิ่งของอื่น เป็นประโยชน์ต่อชุมชนต่างๆ ขึ้น

ภาวะผู้นำในชุมชนแออัด เขตเลือกตั้งที่ 2 กรุงเทพมหานคร จึงกระจายไปในทุกกลุ่มทุก
ระดับ มีผู้ที่สนใจมาก ไม่กระจุกตัวอยู่กับคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง เช่น กลุ่มอาวุโสหรือกลุ่มที่มั่งมีเท่านั้น
เหตุนี้ทั้งเพศชาย เพศหญิง คนหนุ่ม-สาว คนวัยกลางคน คนสูงอายุ คนมีฐานะยากจน ปานกลาง
และร่ำรวย คนที่มีการศึกษาดำ ปานกลาง และสูง รวมทั้งคนที่นับถือศาสนาพุทธ อิสลาม และคริสต์
และผู้ที่ไม่เข้ามาอยู่ในชุมชนในระยะ เวลาที่ไม่เท่าเทียมกัน ถ้าแสดงบทบาทต่างๆ เกี่ยวข้องกับผู้
อาศัยในชุมชนแออัดดังกล่าวในระดับหนึ่งแล้ว อาจถูกยอมรับและเกิดภาวะผู้นำ (leadership)
ขึ้นได้ ภาวะผู้นำในชุมชนแออัดจึงอาจแบ่งออกได้ 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ ภาวะผู้นำที่ไม่เป็นทางการ
(informal leadership) ซึ่งได้แก่ ผู้อาวุโส ผู้นำทางศาสนา ข้าราชการ เจ้าของร้านค้า
หมอดู ผู้มีฐานะ เศรษฐกิจดี เหล่านี้เป็นต้น และภาวะผู้นำที่มีลักษณะ เป็นทางการ (formal leader-
ship) ซึ่งได้แก่ ตัวแทนที่ได้รับการแต่งตั้งและเลือกตั้ง จากผู้อยู่อาศัยในชุมชน เพื่อเป็นตัวแทนใน
การปฏิบัติหน้าที่ต่างๆ แทนผู้อยู่อาศัยในชุมชนแออัด คือ คณะกรรมการชุมชนแออัด นั่นเอง

ผลที่เกิดตามมาจากภาวะผู้นำในชุมชนแออัดดังกล่าวก็คือ การเป็นตัวแทนของชุมชนใน
การติดต่อ, ประสานผลประโยชน์ต่างๆ โดยการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมือง และการแลกเปลี่ยน
ผลประโยชน์ระหว่างผู้นำชุมชนแออัดกับทางราชการ กลุ่มผลประโยชน์ภายนอก พรรคการเมือง
ตลอดจนองค์กรต่างๆ จากภายนอกที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับชุมชนแออัด ทั้งระดับท้องถิ่นและระดับชาติ
โดยเฉพาะอย่างยิ่งพรรคการเมือง และส่วนราชการท้องถิ่น ที่ต้องการเสียงสนับสนุนในการเลือกตั้ง
ผู้บริหารของกรุงเทพมหานคร โดยมีข้าราชการสำนักงานเขต เข้าไปมีส่วนร่วมและเกี่ยวข้องกับ
ผู้นำชุมชนแออัด เป็นอย่างสูง บทบาทที่เกี่ยวข้องกับทางราชการ ก็ได้แก่ การเข้าร่วมโครงการต่างๆ
ที่ทางราชการจัดทำขึ้น การพัฒนาสภาพแวดล้อมในชุมชนแออัด ตลอดจนการที่ผู้นำชุมชนแออัด เข้าร่วม
แสดงความคิดเห็นในการประชุมสัมมนาต่างๆ ที่ทางราชการจัดขึ้น ส่วนบทบาทที่เกี่ยวข้องกับพรรคการเมือง
เมืองนั้น ถือได้ว่าเป็นบทบาทที่เป็น การเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองและการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์
ที่ชัดเจนมาก กล่าวคือ ในช่วงสมัยของการเลือกตั้งต่างๆ นับตั้งแต่การเลือกตั้งคณะกรรมการชุมชน
แออัด, เลือกตั้งสมาชิกสภาเขต (ส.ข.), เลือกตั้งสมาชิกสภากรุงเทพมหานคร (ส.ก.) เลือกตั้ง
ผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร และเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในระดับชาติ ผู้นำในชุมชนแออัด
ต่างๆ จะมีบทบาทอย่างสูงในการประสานแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับฝ่ายต่างๆ ว่า จะมีทิศทาง
สนับสนุนพรรคใดพรรคหนึ่ง ในที่มีผู้นำชุมชนรวมกลุ่มที่เข้มแข็ง เสียงความสนับสนุนจะเป็นกลุ่มก่อน

ดังจะ เห็นได้จากตัวอย่าง เช่น แฟลตเคหะชุมชนบ่อนไก่ เขตปทุมวัน ดังนั้น ผู้นำในชุมชนแออัดต่างๆ จะมีบทบาทอย่างสูง เกี่ยวกับการชักจูงคนไปลงคะแนนเสียง เลือกตั้ง ernena และขึ้นำในการเลือกตั้ง เป็นหัวคะแนน เมื่อ เป็นเช่นนี้พรรคการเมืองหรือตัวแทนพรรคการเมือง และผู้มีสมัครรับเลือกตั้งเอง จะ เข้าไปพบปะกับบรรดาผู้นำในชุมชนแออัดต่างๆ เพื่อขอคะแนนเสียง หรือหวังให้มีการลงคะแนนเสียงสนับสนุนฝ่ายตน "ช่องว่าง" ที่เกิดขึ้นระหว่างการตัดสินใจจะลงคะแนนเสียงให้กับผู้ใด ฝ่ายใดของผู้มีสิทธิเลือกตั้งในชุมชนแออัด กับความต้องการที่จะได้รับเสียงสนับสนุนของผู้สมัคร และพรรคการเมืองต่างๆ นี้ จึงนำมาสู่การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างกัน กล่าวคือ ผู้สมัครและพรรคการเมืองยินดีจะให้ความสนับสนุนทางด้านต่างๆ เช่น วัสดุครุภัณฑ์, การสร้าง ซ่อมแซมสิ่งสาธารณประโยชน์ต่างๆ หรือการให้เงินช่วยเหลือ หรือสิ่งตอบแทนอื่นเป็นประโยชน์เทียบเท่าเงิน หรือคำมั่นสัญญาต่างๆ ถ้าชุมชนแออัดลงคะแนนเสียงเลือกตั้งสนับสนุนฝ่ายของตน ผู้นำในชุมชนแออัดที่มีสถานภาพที่เหมาะสมในสภาวะการณ์ดังกล่าว จะ เป็นผู้มีบทบาทในฐานะ "ตัวกลาง" หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าเป็น "หัวคะแนน" ให้กับผู้สมัครและพรรคการเมือง ทำการชักจูงหรือขึ้นำการตัดสินใจของผู้มีสิทธิเลือกตั้งในชุมชนแออัด โดยมีผลประโยชน์ต่างๆ ที่จะได้รับ เป็นข้อแลกเปลี่ยนทั้งต่อบุคคล และส่วนรวม เกิดการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน ตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ กล่าวคือผู้นำที่เห็นด้วยกับการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์จะ เข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองมากกว่าผู้นำที่ไม่เห็นด้วยกับการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ทางการเมือง ซึ่งตามทฤษฎีของโจเซฟ กาลาสกีวิช ก็ทำให้ทราบว่า การแลกเปลี่ยนนั้นในปัจจุบัน เป็นลักษณะไม่เท่าเทียมกัน ทำให้เกิดการได้เปรียบเสียเปรียบกันขึ้น ตามสภาพระยะเวลาที่แตกต่างกัน โดยสรุปแล้วทั้ง 2 ฝ่าย มีการได้เปรียบเสียเปรียบกัน

ดังนั้น จึงจะเห็นได้ชัดเจนว่า ภาวะผู้นำในชุมชนแออัดการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ต่างมีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมทางการเมือง ในลักษณะต่างๆ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น

ข้อ เสนอแนะ

จากการศึกษาเป็นลำดับอย่างต่อเนื่องมาข้างต้น และได้ผลสรุปต่างๆ ดังกล่าวแล้ว ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะที่เกี่ยวข้องกับชุมชนแออัด เขตเลือกตั้งที่ 2 กรุงเทพมหานคร ดังนี้ คือ

1. เนื่องจากภาวะผู้นำ (leadership) มีส่วนเกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมทางการเมือง (political participation) สูง จึงควรอย่างยิ่งที่ผู้เกี่ยวข้องคือ ทางการและหน่วยงานต่างๆ จะ เข้าไปส่งเสริมให้เกิดภาวะความเป็นผู้นำในชุมชนแออัดต่างๆ โดยการดึงเอาผู้อยู่อาศัยในชุมชนแออัด เข้ามามีส่วนร่วมกับกิจกรรมต่างๆ ในระดับท้องถิ่น และระดับชาติมากขึ้น

ทั้งนี้ เพราะในทางปฏิบัตินั้น ผู้นำในชุมชนแออัด เท่านั้นที่มักจะมียุทธศาสตร์ภายนอก มากกว่าประชาชนทั่วไป ดังนั้นถ้ามีการยกระดับให้ประชาชนที่ไม่เคยได้แสดงบทบาทในฐานะ เป็น คณะกรรมการชุมชนได้มีโอกาสเข้ามาเป็นบ้าง อาจสร้างสำนักในการอยากเข้าไปมีส่วนร่วมทาง การเมืองเกิดขึ้นได้ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อ "การมีส่วนร่วมทางการเมืองแบบสมัครใจ" และการ พัฒนาระบบประชาธิปไตยโดยรวมด้วย ตามแนวคิดเชิงประชาธิปไตยหลากหลาย (Democratic Pluralist)

2. นอกจากการส่งเสริมความเป็นผู้นำให้หลากหลายดังกล่าวแล้ว ควรจะได้มีการยก ระดับความรู้ ความเข้าใจ การเมือง การปกครองตามระบอบประชาธิปไตยของผู้นำและผู้อยู่อาศัย ในชุมชนแออัด ทั้งนี้ เพราะผู้อยู่อาศัยในชุมชนแออัดโดยส่วนมาก เป็นผู้ที่มีการศึกษาต่ำและการศึกษา ปานกลาง เป็นผู้ที่ยอพยพมาจากต่างจังหวัด และฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดี การเข้าไปมีส่วนร่วมทาง การเมืองจึงมักถูกระดมหรือวางแผนงาน โครงการจากระดับบนคือ หน่วยงานทางราชการ พรรค การเมืองมากกว่าระดับล่างที่เกิดจากการริเริ่ม หรือความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง และการ เข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยส่วนมากจะถูกชี้นำ หรือชักจูงจากผู้นำชุมชนต่างๆ ดังนั้น การยก ระดับความรู้ ความเข้าใจการเมือง การปกครองระบอบประชาธิปไตยในชุมชนแออัดจึง เป็นสิ่งที่ จำเป็นอย่างยิ่ง การส่งเสริมควรส่งเสริมตั้งแต่ระดับครอบครัวและในกลุ่มเด็กและเยาวชน เริ่ม จากระดับล่างพื้นฐานของสังคม ซึ่งอาจสามารถเปลี่ยนแปลงแนวความคิดได้ง่ายกว่าผู้ใหญ่ โดยการ ส่งเสริมให้เด็กและเยาวชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในทางการเมืองบางลักษณะด้วย เช่น ส่งเสริมการ จัดตั้งกลุ่มเยาวชนต่างๆ การณรงค์ให้เด็กเชิญชวนบิดา มารดา หรือผู้อยู่อาศัยในชุมชนแออัดไป ใช้สิทธิเลือกตั้ง เป็นต้น

3. เนื่องจากการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ในการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองของ ผู้นำในชุมชนแออัด ถือว่าเป็นแบบแผนทางการเมืองที่เป็นผลต่อการเลือกตั้งตัวแทนในระบอบ ประชาธิปไตย ทั้งนี้ เพราะการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองเป็นการถูกชักจูงโดยเอาผลประโยชน์ ต่างๆ มาเป็นเครื่องล่อใจ มากกว่าจะเกิดความสำนึกทางการเมืองที่แท้จริงของผู้นำและผู้อยู่อาศัย ในชุมชนแออัด ดังนั้น ฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เช่น กรุงเทพมหานคร, กระทรวงมหาดไทย, พรรคการเมืองและองค์กรต่างๆ ที่เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับชุมชนแออัด ควรอย่างยิ่งที่จะได้ช่วยกันส่งเสริม ความสำนึกทางการเมืองโดยปลอดจากการ "มีผลประโยชน์" เกี่ยวข้อง ซึ่งในทางปฏิบัติกันนั้น คือ การให้ความรู้ ความเข้าใจ จัดอบรม สัมมนาเผยแพร่ความรู้ทางการเมืองให้กับผู้นำและผู้อยู่อาศัย ในชุมชนแออัดอย่างสม่ำเสมอ แต่ตามสภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้นนั้นยังแก้ไขไม่ได้ หน่วยงานที่

เกี่ยวข้องกับจำเป็นต้องยอมรับและหาวิถีทางแก้ไขต่อไปในอนาคต ในการแก้ไขกฎหมายต่างๆ เช่น ให้ผู้มีสิทธิเลือกตั้งทุกคนไปเลือกตั้ง ถือว่าเป็นสิทธิและหน้าที่ตามกฎหมาย ใช้วิธีการเลือกตั้งแบบ ลัดส่วนของคะแนนเสียงที่ได้รับโดยการแก้ไขรัฐธรรมนูญ แก้กฎหมายเลือกตั้ง เป็นต้น

4. เนื่องจากชุมชนแออัดในเขตเลือกตั้งที่ 2 เป็นเขตชั้นในที่มีความเจริญหรือพัฒนา เต็มพื้นที่แล้ว ที่ดินมีราคาแพงเกินตารางวาละ 100,000 บาท เช่น ที่ดินในเขตพระนคร, บางรัก ล้อมพันชวงศ์ ป้อมปราบฯ และปทุมวัน ทำให้เกิดปัญหาการไล่ที่เพื่อหาประโยชน์ทางธุรกิจทำให้ผู้อยู่อาศัยในชุมชนแออัดกระจัดกระจายไปในที่ยังไม่ปรับปรุงหรือขาดความสนใจจากเจ้าของที่ดิน และอาจจะรวมกลุ่มกัน เพื่อเป็นพลังต่อรองทางการเมือง ดังนั้น ผู้อยู่อาศัยในชุมชนแออัดจึงมักจะเข้าหา นักการเมืองมากกว่าระบบราชการ เพราะสนองตอบต่อความต้องการได้รวดเร็วกว่าประกอบกันรวมตัวกันอย่าง เป็นกลุ่มก้อนง่ายต่อการหาเสียง และสามารถใช่วิธีการหาเสียงโดยการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ดังกล่าวได้ ผู้อยู่อาศัยในชุมชนแออัดจึงเป็นตัวแปรสำคัญต่อการแพ้ชนะในการเลือกตั้งของผู้สมัครและพรรคการเมืองต่างๆ โดยตรง ถ้าพิจารณาในแง่การมีส่วนร่วมทางการเมืองแล้ว จะเห็นได้ว่า มี 2 นัยสำคัญควบคู่กันไป กล่าวคือ ผู้อยู่อาศัยในชุมชนแออัดไปใช้สิทธิเลือกตั้งจำนวนค่อนข้างมาก และการมีส่วนร่วมทางการเมืองไปโดยอุทกระดม (mobilized) มากกว่าความสำนึกตามระบอบประชาธิปไตย ดังนั้น คนกลุ่มนี้จึงอาจถือได้ว่าเป็นตัวแปรสำคัญในการที่จะชี้ว่า "การเลือกตั้ง" ในเขตกรุงเทพมหานครส่วนหนึ่งก็ไม่ได้แตกต่างไปจากต่างจังหวัดเท่าใดนัก คือ "มีการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ต่างๆ" เหมือนกัน ดังนั้น จึงสมควรอย่างยิ่งที่จะทำการเปลี่ยนแปลงบทบาททางการเมืองในลักษณะดังกล่าวของผู้นำในชุมชนแออัด โดยพยายามเปลี่ยนแปลงให้ผู้นำเกิดทัศนคติหรือความคิดเห็นไปในทางส่งเสริมประชาธิปไตยมากกว่าที่เป็นอยู่ คือไม่นิยมในการรับการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ แต่จะเลือกผู้สมัครหรือพรรคที่มีแนวนโยบายชัดเจน สามารถแก้ปัญหาสังคม เศรษฐกิจและการเมืองและชาติได้ กล่าวคือ สร้างให้ผู้นำมีจิตสำนึกในผลประโยชน์ของส่วนรวม (common interest) มากกว่าผลประโยชน์เฉพาะหน้าใกล้ดังอย่างที่ เป็นอยู่

5. จากการที่ได้ศึกษาวิจัยมาแล้วนั้น ผู้นำชุมชนในรูปกรรมการต่างๆ เป็นปัจจัยที่สำคัญในการชี้แนะและชักจูงให้ผู้อยู่อาศัยในชุมชนมีส่วนร่วมทางการเมือง จะเห็นได้ว่า ผู้ที่มีภาวะความเป็นผู้นำสูงและมีความคิดเห็นด้วยกับการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ทางการเมือง จะเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองสูง ดังนั้นจะหาอย่างไรจึงจะได้ผู้นำชุมชนที่มีคุณภาพ เป็นเรื่องที่จะต้องพิจารณาและหาแนวทางรูปแบบการแก้ไข โดยเฉพาะองค์กรที่เกี่ยวข้องในการเลือกตั้ง เช่น เขตควรมีการอบรมหรือให้ผู้อยู่อาศัยในชุมชน เข้าใจว่าเป็นเรื่องสำคัญในการเลือกผู้นำชุมชน เป็นการปูพื้นฐานตามระบอบ

ประชาธิปไตยจากระดับล่าง (ท้องถิ่น) สู่ระดับบน (ชาติ) ไม่ใช่เลือกเพราะพรรคพวก เคยรู้จักกัน ถูกขอละเอียด แต่จะต้องดูคุณสมบัติที่เหมาะสม การรณรงค์ให้ผู้อยู่อาศัยในชุมชนรู้ถึงบทบาทหน้าที่ ความรับผิดชอบ และยอมรับผู้นำชุมชน ทำอย่างไรจึงจะได้ผู้นำชุมชนที่มีคุณภาพ เป็นเรื่องที่เขาควรจะวางมาตรการหาแนวทางอธิบายให้ผู้สมัคร เป็นผู้นำชุมชนทราบ มิใช่ต้องการแต่หวังผลประโยชน์ตอบแทนต่างๆ จากองค์กรหรือพรรคการเมืองต่างๆ เช่น ชื่อเสียง, ตำแหน่ง, เงินทอง เป็นต้น และควรเข้าไปส่งเสริมพัฒนาการมีส่วนร่วมทางการเมืองให้ถูกทิศทาง ซึ่งในปัจจุบันนี้ยังอยู่ในระยะเริ่มต้นเท่านั้น

6. แนวโน้มในอนาคตนั้น ผู้วิจัยยังเชื่อว่า ภาวะผู้นำในชุมชนแออัดยังคงจะมีบทบาทสูงในการมีส่วนร่วมทางการเมือง และอาจจะเพิ่มขึ้นมากเรื่อยๆ โดยมีการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เช่นนี้นั้นอาจเป็นเพราะข้อจำกัดทางด้านภาวะความเป็นผู้นำและชุมชนแออัดเอง คือ เป็นกลุ่มคนที่มีหลายสถานภาพต่างทั้งระดับอายุ การศึกษา ฐานะทางเศรษฐกิจและอื่น ๆ ดังนั้น การแก้ไขปัญหา คงต้องแก้ไขปัญหาระยะยาว โดยเริ่มจากพื้นฐานทางสังคม คือ เน้นที่กลุ่มเด็ก และเยาวชน กลุ่มครอบครัว โรงเรียน ดังกล่าวแล้ว ซึ่งผู้วิจัยเชื่อว่า ถ้าทุกฝ่ายประสานความร่วมมือกันอย่างมีเอกภาพ ต่อเนื่อง ครบวงจร เน้นการร่วมมือปฏิบัติงานในระดับเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานแล้ว และโดยเฉพาะตัวผู้สมัครและพรรคการเมืองจะไม่กระทำการในทางที่ไม่ส่งเสริมการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยแล้ว ปัญหาการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์คงหมดไปได้ ซึ่งในที่สุดเพียงหวังว่า ถ้าร่วมกันปฏิบัติจริงจากทุกฝ่าย ทั้งผู้บริหารของทุกหน่วยงานและเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานทุกหน่วยงานแล้ว ภาวะผู้นำการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ และการมีส่วนร่วมทางการเมืองจะมีปฏิสัมพันธ์กันในเชิงบวกมากยิ่งขึ้น

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย